

STUDIJE I OGLEDI

Arhe, III, 5-6/2006
UDK 1(38) , 510.21 Aristotel
Originalni naučni rad

ŽELJKO KALUĐEROVIĆ
Filozofski fakultet, Novi Sad

PITAGOREJSKA RECEPCIJA BIVSTVA PRAVDE

Rezime: Autor u radu najpre skicira osnovne parametre pitagorejske doktrine, izložene prevashodno kod Aristotela, preciznije onaj njen deo koji govori da su „bića brojevi”, ili da ona „oponašaju” ili „reprezentuju” brojeve, pa do toga da su italiski mislioci „pretpostavili da su elementi brojeva i elementi svih bića, te da je celo nebo *harmonia* i broj”. Vodeći računa o činjenici da po pitagorejcima broj jeste bivstvo svega, osobito se razmatra segment slojevitog pitagorejskog učenja o brojevima koji se tiče njihove vizure pravde. Dve definicije pravde su u fokusu autorovog istraživanja: najpre ona negativno intonirana iz *Magna Moralie* (1182a11-14), koja saopštava da pravednost *nije* broj pomnožen sa samim sobom. Potom se navodi odrednica iz *Nikomahove etike* (1132b21-23) po kojoj je pravda neka vrsta „reciprociteta” tj. uzvratanje onoga šta je ko učinio. Oko numeričkog izraza ovakvih definicija potonji komentatori su se sporili, a analizom se došlo do zaključka da je pravda izražavana uz pomoć najmanje pet brojeva. Najčešće su to bili brojevi 4 i 9, ali se u literaturi pominju i brojevi 8, 5, i 3. U radu se, konačno, iznose i nedostatnosti ovakvih identifikovanja, sa osobitim osvrtom na Hegelove primedbe ovakvom zahvatanju, i naglašavanja da, po njemu, matematika nema načina da dokuči ono zbiljsko, ono što sebe postulira i što bitiše u sopstvenom pojmu, jer joj je odnos spram toga spoljašnji i bezpojmovan.

Gljučne reči: pitagorejci, matematika, broj, bivstvo, oponašanje, element, *kosmos*, *harmonia*, pravda, reciprocitet, četiri, devet, Aristotel, Hegel.

Presokratovske spekulacije izvan Jonije odvijale su se, u relativno sistematizovanom obliku, pod okriljem dve velike italijanske „škole”, pitagorejske i elejske. Izvorni motivi i osobenost mišljenja na italijanskom tlu značajno se razlikuju od onog koje pronalazimo kod Milećana. Ukratko, dok su miletski istraživači prirode i kosmosa bili gonjeni samo njima svojstvenom intelektualnom radoznalošću i, manje više, napustili mitsko poetske i antropomorfne kosmogonijske vizije u pokušaju da daju zadovoljavajuća znanstvena objašnjenja fizikalnih fenomena, dotle je impuls koji je bio imanentan pitagorejcima u sebi, svakako, sadržavao i religijsku i emocionalnu notu. Platon na jedinom mestu na kome eksplicitno spominje Pitagoru (*Rep.*600a-b), kaže kako su učitelja mnogi neobično voleli jer je ostavio u nasleđe svojim sledbenicima poseban način života koji se zove „pitagorejski”, po kome su oni mislili da se razlikuju od osta-

lih ljudi. Ovakvo veličanje i slavljenje¹ teško da bi moglo da se pripíše bilo kome od jonskih „fisičara”, uz sav respekt koji su oni uživali među svojim maloazijskim sugrađanima. Treba podsetiti na još jednu razliku između filozofa sa Istoka i Zapada: Tales, Anaksimandar i Anaksimenes su tragali, Aristotelovski rečeno, za jedinstvenim materijalnim uzrokom svega, imenujući ga kao vodu, *apeiron* ili vazduh tj. oni su saznali ono „apsolutno u jednoj prirodnoj odredbi” (Hegel); nasuprot kojih stoje filozofi u „Velikoj Grčkoj”, koji istražuju brojeve i „biće”, i kod kojih preovlađuje misao i „pada idealna odredba apsolutnoga”². Stagiranin u svojoj *Metafizici* ovakvu odliku pitagorejaca formuliše na sledeći način (*Met.* 989b29-31):

*Takozvani pitagorejci služe se neobičnim početlima i pratvarima negoli naravoslovci (a uzrok je to što ih ne preuzeše iz osjetnina;*³

οἱ μὲν οὖν καλούμενοι Πυθαγόρειοι ταῖς μὲν ἀρχαῖς καὶ τοῖς στοιχείοις ἐκποσιτώτερος χρωῶνται τῶν φυσιολόγων. τὸ δ' αἴτιον ὅτι παρέλαβον αὐτὰς οὐκ ἐξ αἰσθητῶν.

Pitagorejci predstavljaju jedno od najopskurnijih i najkompleksnijih poglavlja u čitavoj istoriji grčke filozofije. Bilo koje teme da se dotaknemo što je vezano za ovaj red ili bratstvo suočavamo se sa problemima, a i njih same veoma teško je sistematizovano i konsekvantno interpretirati⁴. Mnoštvo razloga možemo navesti u prilog ovoj tezi. Recimo, premda je Pitagora bio Anaksimenesov savremenik, njegova škola je postojala a njegove ideje su se razvijale u divergentnim pravcima još narednih dvesta godina. Ovome treba dodati i tajnovitost samog udruženja, uništene ili nikad ne napisane spise, oskudnost izvora iz toga doba koji su beležili informacije o pitagorejcima, pripisivanje svega izrečenog u zajednici legendarnom osnivaču i učitelju Pitagori, čudesnu kombinaciju beskrajnog respekta spram tradicije i progresivnih misli u istim mah, tešku mo-

1 Hegel će govoriti o izvrsnosti njegovog genija i dodati: „Sam Pitagora bio je jedno izgrađeno umetničko delo, jedna dostojanstvena plastična priroda.” G.V.F. Hegel, *Istorija filozofije I*, BIGZ, Beograd 1975, str. 168. Izuzetak predstavlja Heraklitov pristup, po kome je Pitagora neko koga „mnogoznalaštvo nije naučilo umnosti” (DK22B40), zatim, neko ko je stvorio svoju vlastitu mudrost, „mnogoznalaštvo, prevaru” (DK22B129) i, konačno, neko ko je „pronalazač pravih laži” (DK22B81).

2 G.V.F. Hegel, *Istorija filozofije I*, BIGZ, Beograd 1975, str. 140

3 Prev. T. Ladan. Aristotel, *Metafizika*, Liber, Zagreb 1988, str. 30, 989b 29-31. Reči *οἱ καλούμενοι Πυθαγόρειοι* („takozvani pitagorejci”) nemaju u grčkom jeziku dvosmislenu, ili čak negativnu konotaciju, kao što bi se moglo zaključiti na prvi pogled. One jednostavno označavaju mislioce „koji se zovu pitagorejci”. Termine *ἀρχή* i *στοιχείον* mi ćemo prevoditi sa „načelo” i „element”, a one koji su *φυσιολόγων* sa „fisiolozi”. Aristotel referiše o pitagorejcima ponekad sa *οἱ Ἰταλικοί* ili sa *οἱ περὶ Ἰταλίας*, dok je njegov uobičajeni manir sa *οἱ Πυθαγόρειοι*, ali neretko i sa *οἱ καλούμενοι Πυθαγόρειοι* (osim ovog mesta iz *Met.* 989b29, on to čini npr. i u: *Met.* 985b23; *Cael.* 284b7, 293a20-21; *Meteor.* 342b30, 345a13-14).

4 Ono što je izvesno i o čemu, barem po Hegelu, nema sporenja je da pitagorejsko učenje predstavlja napredak u odnosu na ono što su zastupala trojica Milećana. Napredak se sastoji u tome: „Što se ta čisto prirodna odredba napušta. To nalazimo kod pitagorejaca; oni uče: broj je supstancija, suština stvari. Broj nije materijalan, niti je čista misao, - nešto nematerijalno čulno.” G.V.F. Hegel, *Istorija filozofije I*, BIGZ, Beograd 1975, str. 141.

gućnost razdvajanja religijskih od filozofskih i znanstvenih aspekata pitagorejskog delanja...⁵ Sve ovo, ipak, ne znači, da ne postoje stvari za koje sa relativnom pouzdanošću možemo reći da nose prepoznatljivi pitagorejski pečat. Uz Pitagorino ime, tako, može se vezati poznato učenje o „seobi duše” (*παλιγγενεσία*); on je, zatim, bio poznat i kao istinski *polimat*; dalje, u vremenu oko V veka pre n. e. on je stekao reputaciju legende i smatran za nešto više od čoveka; najmanje od sredine V veka pre n. e. pitagorejci su bili poznati po praktikovanju različitih praznovernih tabua; ćutanje i tajnovitost bile su prominentne crte njihovog ponašanja; imali su vlastito bratstvo u okviru koga su upražnjavali specifičan i za mnoge neobičan način života; Filolaj koji je bio vodeći pitagorejac iz V veka pre n. e. podučavao je bezbožnost samoubistva, bazirajući ovaj stav na nekakvom tajanstvenom *logosu*; konačno, kada je u pitanju znanstveni deo njihovog naućavanja, od Platona smo saznali da su pitagorejci bili priznati stručnjaci u astronomiji, harmoniji i znanosti brojeva.

Dvojica najvećih antićkih filozofa, koji su najćešće i najpouzdaniji svedoci o svojim prethodnicima, veoma retko spominju italske mislioe. Platon je, kao što smo naveli, samo jednom spomenuo Pitagoru u ćitavom svom opusu (*Država* 600a-b) i takoće, jednom pitagorejce u istom delu (*Rep.*530d). Situacija je slićna i kada su u pitanju saćuvana Aristotelova dela. Pitagora se eksplicitno navodi svega dva puta (*Met.*986a30; *Rhet.*1398b14-15), s tim što oko autentićnosti pasusa iz *Metafizike* postoje sporenja kod potonjih komentatora.⁶ Aristotel je napisao i poseban spis pod naslovom *O pitagorejcima* koji, nažalost, nije saćuvan. Ono malo što je od njega preostalo treba uzimati u obzir s dužnim oprezom jer nije dato u izvornom obliku, već predstavlja naknadnu kompilaciju iz tzv. druge i treće ruke. Ipak, u onom što nalazimo kod Aristotela ima mnoštvo zanimljivih opservacija, objašnjenja i kritićkih opaski o pitagorejskoj filozofiji koje, mora se priznati, nije baš uvek moguće jednostavno i nepreporno tumaćiti i razumeti.⁷

Aristotel u svojim radovima uglavnom obraćuje pitagorejce iz V veka pre n. e. (i neke iz ranog IV veka pre n. e.), i to ne tako što će analizirati svakog pojedinog filozofa i njihove osobene pristupe, već tako što ukratko rezimira glavne crte pitagorejske filozofije uopšte, tek usput pominjući „neke”, a retko i konkretna imena. Uza sve probleme koje izaziva ovakav pristup, teško da se iz potonje perspektive može izumeti bolji metod, i teško da mi možemo ućiniti mnogo više na tom planu nego što je to ućinio sam Stagiranin. No, i ovakav saćeti pristup ne može u celosti biti predmet našeg

---

5 Jamblihov katalog pitagorejaca beleži ih tako 235 poimence, i još se u njemu dodaje: „Da je od svih kolikih pitagorovaca prilićno mnogo njih ostalo neznano i bezimeno, naravna je stvar”. Prev. A.S. Kalenić. H.Dils, *Predsokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 392-394. Nem. izd. H.Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmann 1985, s.446-448.

6 Ros smatra da je navedeno mesto koje se tiće Alkmeona („on je živeo u Pitagorinoj starosti”, *ćpi ġeronu* *Πυθαγόρα*) kasniji dodatak. W.D.Ross, *Aristotle’s Metaphysics I*, Oxford 1997, p.152. Drugo mesto iz Retorike prosto nas obaveštava da su „i Italici (poštovali) Pitagoru”, *κα* *Ιταλιώται Πυθαγόραν*. Na same „pitagorejce” u Stagiraninovima spisima se znatno ćešće nailazi, pa je u *Metafizici* taj broj 21.

7 O Pitagori i pitagorejcima, istina, posedujemo i fragmentarne zapise od Ksenofana, Heraklita, Iona, Herodota, Isokrata, Heraklida Pontskog, Aristoksena, Dikearha, pa sve do beleški Porfirija i Jambliha mnogo vekova kasnije, ali po ozbiljnosti i sveobuhvatnosti pristupa nijedan od ovih autora ne može se meriti sa Aristotelom.

razmatranja, pa da se ne bi potpuno rasplinuli u mnoštvu varijacija italskih misaonih paradigmi, čak će i dve najtemeljnije i najopštije postavke pitagorejske doktrine, veza stvari i brojeva i prvobitni dualizam ograničenog i neograničenog, biti samo ovlaš dotaknute i spomenute jedino u kontekstu što adekvatnijeg situiranja njihovog razumevanja pravde koja je izražena numeričkim parametrima.

Možemo se upitati kakva to *archai* predstavnici pitagorejstva mogu postulirati naspram *archaia* Milećana? Odgovor leži u dubljem razumevanju doktrine koju im je tako često Stagiranin pripisivao „da su bića brojevi”, ili da ona „imitiraju” ili „reprezentuju” brojeve, ili da su „pretpostavili da su elementi brojeva i elementi svih bića, te da je celo nebo *harmonia*⁸ i broj”. Među komentatorima postoji saglasnost da je numeričko objašnjenje univerzuma generalizacija koja je apstrahovana iz izvanrednog Pitagorinog otkrića da *harmonia*, koju je on izjednačio sa brojem, ima muzičku konotaciju, što nam je poznato iz Aristotelovog objašnjenja „harmonije sfera” (*Cael.*290b12-13), i može se pretpostaviti i iz Platonovog iskaza da oni „traže numeričke relacije u zvučnom skladu” (*Rep.*531a).⁹

Napravićemo kratku digresiju da bismo pokazali kako iste reči po morfologiji, ne moraju imati i istu semantičku pozadinu. Naime, i Pitagora i Heraklit smatraju *harmoniu* jednim od najvažnijih pojmova u vlastitom misaonom diskursu, ali kada se dođe do ravni eksplikacije šta se pod njom podrazumeva tada počinju sporenja. U stvari, osnov Heraklitovog sukoba sa vlastitim prethodnicima i savremeniciima, ako stavimo u drugi plan tezu o njegovoj mizantropskoj prirodi, verovatno leži u dubokom neslaganju sa stavom drugih mislilaca o egzistenciji univerzuma u uslovima potpune harmoničnosti. Najbolje stanje po Pitagori je ono u kome su oprečni kvaliteti toliko izmešani uz puno poštovanje zakona proporcije da su njihove opoziti neutralizovani do te mere da oni produkuj u npr. eufoniju u muzici, zdravlje u telu i *kosmos* tj. red i lepotu u univerzumu kao celini. Ovo stanje mira između opreka koje su do tada bile u ratu, uspostavljeno je nametanjem granica (*peras*) neuređenom neograničenom (*apeiron*), te su pitagorejci ovakvo stanje nazivali dobrim, a njihove opreke, svađu, bolest i borbu, zlim. Heraklit je, dakako, odbijao ovakve i slične postulate koji su mu delovali kao pokazatelj nečije malodušnosti i plašljivosti. Kako Aetije prenosi (DK22A6) Efežanin je iz svega uklanjao mirovanje i stajanje, jer je to bilo po njemu svojstvo mrtvaca.¹⁰ On je kretanje pridodavao svim stvarima, i to večno kretanje večnim stvarima a prolazno kretanje prolaznim stvarima. Ako uopšte i postoji perfektno napravljena mešavina

8 Imenica ženskog roda *ἀρμονία*, za koju mnogi kažu da je ključna reč pitagorejstva, ima sledeća značenja: „spajanje”, „slaganje”; „veza”, „ugovor”; „sklad”, „saglasje”, „harmonija”; lično ime koje označava Zezovu ćerku koja se zove *Ἀρμονία*. Harmonia još može da znači „skala”, pa i „oktava”. Hegel, inače, smatra da pravi muzički odnos tonova jednog instrumenta jednih prema drugima, tj. ono na čemu se zasniva harmonija, jeste odnos brojeva. Za tezu da je „broj suština svih stvari” on kaže da je to „jednostavni glavni stav pitagorejske filozofije”. G.V.F. Hegel, Istorija filozofije I, BIGZ, Beograd 1975, str. 173.

9 Ovakvu tezu podržavaju npr. Barnet (J. Burnet), Tejlor (A.E. Taylor) i Kornford (F.M. Cornford).

10 Podsetimo se da nasuprot ovakvom stavu Heraklita u čuvenoj desetočlanoj tabeli opreka koja se pripisuje Alkmeonu iz Krotona („ograničeno i neograničeno, neparno i parno, jedno i mnoštvo, desno i levo, muško i žensko, mirujuće i krećuće, pravo i iskrivljeno, svetlo i tama, dobro i zlo, kvadrat(no) i pravougaon(o)ik”, Met.986a23-26) „mirujuće” (*ἡρεμούν*) se nalazi na „dobroj” strani zajedno sa ograničenim, neparnim, jednim, desnim, muškim, pravim, svetlom, dobrim i kvadrat(nim)om.

sa adekvatnom proporcijom delova koji je čine, to je jedino stoga, kaže Heraklit, što su opreke koje su u sukobu dostigle stadijum ujednačenosti u napetosti ili balans u moći, toliko da ni jedna ne može da dominira nad drugom, pa stoga postoji svojevrsna ravnoteža moći. Ako i postoji *harmonia* to je onda, misli Efežanin, jedino moguće u situaciji koju navodi u svom 51. fragmentu (DK22B51), govoreći sledeće (prev. Ž.K.): „(Ljudi) ne shvataju kako se ono što je u sebi protivno slaže sa samim sobom; to je *harmonia* poput one kod luka i lire” (οὐ ξυνιᾶσιν ὅπως διαφερόμενον ἑωυτῶι ὁμολογέει· παλίντροπος ἁρμονίη ὅκωσπερ τόξου καὶ λύρης). Pravi sklad tj. *harmonia* po Heraklitu, zaključimo, jedino je i moguća između onoga što je različito i suprotstavljeno.

U Aristotelovom prikazu odnosa brojeva i stvari postoje barem tri moguće varijacije: stvari su brojevi (*Met.*1090a20-23), ili brojevi su stvari (*Met.*987b27-28), stvari oponašaju brojeve (*Met.*987b11-12), i elementi brojeva su i elementi stvari (*Met.*985b32-986a3). Ima li možda nesaglasja između prve tvrdnje da stvari *jesu* brojevi i druge koja kaže da stvari postoje *oponašanjem* brojeva? Prilikom odgovora na ovo pitanje prethodno treba napomenuti da su se pitagorejci – kao i ostali mislioci sve do vremena sofista a delimično i Platona – borili sa jednim nimalo jednostavnim problemom, a to je kako da izraze nove i veoma složene zamisli unutar opsega starog i neadekvatnog pojmovnog aparata. Da bismo ih do kraja mogli ozbiljno kritikovati za nedoslednost i nepreciznost u izražavanju, oni su najpre morali jasno moći razlikovati pojmove „jednakosti” i „sličnosti”, što nije bio slučaj. Treba znati da je grčki jezik toga doba upotrebljavao samo jednu reč – *ἴσμιος*, kojom se označavalo i „isto” i „slično”.¹¹

Raskrivajući višeznačnost grčke reči *μίμησις*¹² otkrivamo da ona osim „oponašanje” znači i „gluma”, a njoj srodna reč *μιμητής* često, a *μίμος* uvek konkretno i „glumac”. Kod Helena se odnos između glumca i njegove uloge nikada nije svodio na puko oponašanje. Glumac se ne samo uživljavao u vlastitu ulogu nego je i ona, na neki način „progovarala” kroz njega, te se tako brisala oštra granica između lika kojeg je glumac igrao i njega samog.¹³ Slično stoje stvari i između navedenih tvrdnji o odnosu stvari i brojeva, tako da iskaz da stvari *jesu* brojevi nije oprečan iskazu da su sve stvari odrazi ili oponašanje brojeva.¹⁴ Ovome treba dodati da Aristotel nije smatrao da su pitagorej-

11 Reč *ἴσμιος* preciznije rečeno ima sledeća značenja: „jednak”, „istovrstan”, „sličan”, „isti”, „jednoličan”, „primeren”, „zajednički”, „opšti”. Tek kod Aristotela, u drugom kontekstu, nailazimo na suptilnu diferencijaciju koja govori da su vrste jednog: „isto, slično i jednako” (τὸ ταὐτὸ καὶ ἴσμιον καὶ ἴσον) (*Met.*1054a31).

12 Aristotel u 6. poglavlju I knjige Metafizike (987b11-12) o pitagorejcima kaže:

Jer pitagorejci kažu kako bića bivaju oponašanjem οἱ μὲν γὰρ Πυθαγόρειοι μιμήσει τὰ ὄντα φασὶν εἶναι
brojeva, τῶν ἀριθμῶν,

Prev. T. Ladan. Aristotel, Metafizika, Liber, Zagreb 1988, str. 22, 987b11-12.

13 Hegelovo mišljenje o *μίμησις-u* kod pitagorejaca je da je ono prosto izraz odnosa opštih odredaba prema konkretnim egzistencijama. Njegov stav o ovakvom rešenju odnosa između konkretnog i opšteg nije nimalo laskav (nešto blaži je prema Platonovoj supstituciji „oponašanja” sa „učesćem”, *μέθεξις*). Štaviše, Hegel smatra da je „oponašanje” jedan slikovit, detinjasti i neizrađeni izraz za taj odnos, te da je lako davati imena nečemu a da je sasvim druga stvar nešto pojmiti.

14 Kao što to govori Vindelband. V. Vindelband, Povijest filozofije I, Naprijed, Zagreb 1990, str. 90.

ci mislili da stvari „oponašaju” brojeve koji postoje odvojeno od tih istih stvari¹⁵, što je po njemu bila jedna od razlika između pitagorejaca i Platona, nego da su oni mislili da je spoljna, vidljiva priroda stvari oblikovana po njihovoj unutrašnjoj, brojčanoj prirodi. Moguće je, takođe, i navedena mesta protumačiti tako da su pitagorejci iz VI veka pre n. e. razmatrali stvari kao „oponašanje” brojeva tj. kao prikazivanje numeričkih relacija, dok su pitagorejci iz V veka pre n. e. razmatrali brojeve kao ono od čega su stvari načinjene. Vidimo da postoji nekoliko mogućih načina legitimnog usklađivanja navedenih Aristotelovih iskaza.¹⁶

Aristotelov generalni prikaz pitagorejskog stanovišta u 5. poglavlju A knjige *Metafizike*, sledi neposredno nakon deskripcije teorija Leukipa i Demokrita, a počinje sledećim rečima (*Met.*985b23-26):

*Takozvani pitagorejci bavili su se matematikom i prvi je razvili, te odgojeni u njoj mislili su kako su njezina počela i počela svih bića.*¹⁷

οἱ καλούμενοι Πυθαγόρειοι τῶν μαθημάτων ἀψάμενοι πρῶτοι ταῦτα προήγαγον, καὶ ἐντραφέντες ἐν αὐτοῖς τὰς τούτων ἀρχὰς τῶν ὄντων ἀρχὰς φήθησαν εἶναι πάντων.

Sa Aristotelove tačke gledišta posmatrano pitagorejstvo u najkraćem karakteriše sledeće: 1.) sve stvari¹⁸ se sastoje od brojeva, ili, u drugom kontekstu, elementi brojeva su elementi svega drugog, 2.) jedinice po pitagorejcima poseduju veličinu, 3.) brojevi jesu nešto egzistentno, i to ne „onostrano” već sasvim realno, imajući pritom gradivnu funkciju, i 4.) jedno i ograničeno nisu predikati nečega, nego su oni sami ono bivstveno čineći bazične elemente svega. Ako vlastite misaone obzore ne limitiramo unutar krute sheme razumske distinkcije po principu „ili-ili”, utvrdićemo da iako su pitagorejci najčešće opisivali strukturalnu shemu stvari, njihovo uverenje je bilo da su istovremeno ocrtavali i tvarnu prirodu istih tih stvari. Italskim filozofima bilo je moguće da govore o

15 O tome Stagiranin govori u *Met.*987b29-31, 1080b16-18, 1083b8-12, 1090a29-31.

16 Nije stoga ispravno brzopotezno ih proglasiti samoprotivrečnim kao što je to učinio Černis. H. Cherniss, *Aristotle's Criticism of Presocratic Philosophy*, New York 1964, p.386. Postoje i pokušaji da se prosto jedan od ovih segmenata proglasi za izvorno učenje. Tako Aristoksen (Aristoxenos ap. Stob. I. pr.6 (p.20)) prikazuje pitagorejce kao one koji poučavaju da su stvari kao brojevi („Pitagora ... je poredio sve stvari sa brojevima”, *Πυθαγόρας ... πάντα τὰ πράγματα ἀπεικάζων ἀριθμοῖς*). Slično se tvrdi i u navodnom pismu Teane (Stob.Ecl. I.p.125,19 (R.P.65d)), Pitagorine žene, u kome piše da je ona čula o mnogim Helenima koji misle da je Pitagora rekao kako su stvari načinjene od brojeva, dok je on uistinu rekao da su one načinjene prema broju.

17 Prev. T. Ladan. Aristotel, *Metafizika*, Liber, Zagreb 1988, str.16, 985b23-26. Naš predlog prevoda (Ž.K.) glasi: „Takozvani pitagorejci prvi su se bavili matematikom i unapredili je. Vaspitavani u njoj, oni su mislili da su njena načela bila i načela svih bića”. Jeger kaže da postoji bliska veza između pitagorejskog shvatanja broja kao principa stvari i strogo geometrijske simetrije Anaksimandrovog kosmosa. V. Jeger, *PAIDEIA*, Knjiž. zajed. N. Sada, Novi Sad 1991, str. 95.

18 „Stvari” za pitagorejce uključuju u sebe kako fizikalni svet i sve ono što je u njemu, tako i apstrakcije poput „pravde”, „braka” i slično. Uopšte, teza da stvari jesu brojevi ne govori, dakle, o tome da su pitagorejci sveli celu stvarnost na apstrakciju, već pre o faktu da oni još uvek nisu bili u stanju da u potpunosti prepoznaju apstraktnu prirodu brojeva.

odnosu stvari i brojeva, a da pritom brojeve, bez ikakvih problema u vlastitom rasuđivanju, tretiraju i kao aritmetičke jedinice i kao geometrijske tačke i kao fizikalne atome. Stoga su i proces nastajanja mogli objašnjavati na sledeći način: iz ograničenog i neograničenog, neparnog i parnog nastaju brojevi, iz brojeva nastaju geometrijske figure, a od geometrijskih figura nastaju fizikalni objekti (*Met.*986a17-21).¹⁹

Kada kažemo da je za pitagorejce sve predstavljalo otelovljenje brojeva i njihovu ostvarenost, onda takva konstatacija nema poseban areal rasprostiranja, već je ona manifestacija univerzalne primenjivosti doktrine o *ἀριθμός* – u²⁰ na sve sfere zbiljnosti. Aristotel govoreći o dva načela pitagorejaca (dilema je da li su to dva materijalna uzroka tj. ograničeno i neograničeno, ili je reč o materijalnom *netelesnom* uzroku, brojevima, koji je doduše između dva načela: parnog i neparnog tj. ograničenog i neograničenog, ili, što je najverovatnije, Stagiranin govori o materijalnom i formalnom uzroku kod italskih mislilaca), kaže da ona nisu neke druge prirode kao što su to vatra, zemlja ili nešto slično, nego da su ona sama bivstvo onih stvari kojima se pririču (*Met.*987a19):

*te je zbog toga broj bivstvo svih stvari.*²¹

διὸ καὶ ἀριθμὸν εἶναι τὴν οὐσίαν ἁπάντων.

Hegel pokušava da utvrdi i šta su pitagorejci podrazumevali pod brojem, a ne samo da se složi da su oni smatrali da je broj bivstvo svega. Samo determinisanje on počinje davanjem definicija tipa *via negativa* tj. najpre govori o tome šta za pitagorejce brojevi nisu bili. Najpre, oni nisu pod brojevima razumevali nešto što se razume kao *uzor* (*παράδειγμα*), u smislu nekih ideja u božanskom razumu i odvojeno od stvari. Oni su po Hegelu, potom, pod brojevima još manje podrazumevali misli u našoj svesti. Ono što je istinska bit pitagorejskih brojeva je realno bivstvo stvari koje postoje, tako da je svaka stvar: „u suštini samo to, samo je u tome njeno biće *α*) što je jedna, *β*) što na sebi ima

19 Na ovom, i ne samo na ovom, mestu u *Metafizici*, spominje još i jedno koje se sastoji od parnog i neparnog, a odmah zatim se kaže i da je broj od jednog. Govori se o jednom i kao o jednoj od jedinica, zatim, kao o prvom monistički naglašenom načelu svega, pitagorejci su, sasvim moguće, govorili o jednom i u jedini i u množini, pa čak i o nastajanju (jednog) iz jednog, te zaista nije lako jednoznačno odgovoriti na pitanje šta su oni tačno podrazumevali pod pojmom jednog. Hegel smatra da su pitagorejci postavili jedno kao najviši rod, ono što je najopštije, ili kao bivstvo onoga što se uočava kao nešto što postoji po sebi i za sebe.

20 Grčka imenica muškog roda *ἀριθμός* znači: „red“, „broj“, „brojanje“, „nabrajanje“, „množina“, „količina“.

21 Prev. T. Ladan. Aristotel, *Metafizika*, Liber, Zagreb 1988, str.21, 987a19. Hegel, takođe, tvrdi da je, za pitagorejce, sam broj suština stvari, drugačije rečeno, da on nije forma već bivstvo svega. No, njegovo je mišljenje da pošto je priroda pojma nešto unutrašnje, to onda znači da broj uopšte nije podesan za izražavanje pojmovnih odredaba, i da brojevi nisu sposobni da izraze apsolutno biće. U *Nauci logike* I Hegel kaže: „Jer broj je ravnodušna, interna određenost; on mora spolja da se aktivira i da se dovede u odnos ... Zbog svoga principa, jedinice, broj predstavlja jedan spoljašnji spoj uopšte, jednu posve analitičku figuru u kojoj nema nikakve unutrašnje povezanosti“. G.V.F. Hegel, *Nauka logike* I, BIGZ, Beograd 1987, str. 201. Barnes kaže da je Pitagora predložio formalnu, aritmološki kosmogoniju, i da je on bio helenski Njutn. J. Barnes, *The Presocratic Philosophers* I, London 1979, p. 101.

Monas i Dyas, i njihovu suprotnost i vezu; takva je svaka stvar, i njeno biće sastoji se upravo u tome što je takva”.²²

To da je broj bivstvo svega uključuje u sebe, kao što smo već pomenuli, i pojmove poput „pravde”, „mešavine”, „*kairosa*” i drugih, što u izvesnom smislu predstavlja poteškoću i za interpretativno pregnuće samih pitagorejaca, i što do danas, uz svu atraktivnost za one oni koji veruju u mistiku brojeva²³, ne omogućava lako usklađivanje sa njihovim znanstvenim nazorima. No, mada sa naučne tačke gledano ovakvi stavovi verovatno ne doprinose mnogo *logoskom* diskursu i progresu ljudskog razuma, istoričare filozofije pre svega zanima ova ontologizacija brojeva i doslednost njene implementacije na danas neverovatne reči i termine. Aristotel i o ovoj temi izveštava na nekoliko mesta u svojoj *Metafizici*, a u XIV knjizi iznosi generalni prigovor (*Met.*1093a1-3):

*Ako sve stvari moraju sudjelovati u broju, onda je nužno da su mnoge stvari iste, te da isti broj bude i ovoj i drugoj stvari.*²⁴

.....

εἰ δ' ἀνάγκη πάντα ἀριθμοῦ κοινωνεῖν, ἀνάγκη πολλὰ συμβαίνειν τὰ αὐτά, καὶ ἀριθμὸν τὸν αὐτὸν τῷδε καὶ ἄλλῳ.

Ako ovaj pasus posmatramo iz nešto šire perspektive tj. iz vizure *Met.*1093a1-13, videćemo da su upotrebljene dve vrste dokazivanja. Najpre, iz onoga što sledi u *Met.*1093a3-9 uočavamo da ako stvari sudeluju u broju, što nije možda samo Stagiraninova koncesija oponentima već i njegovo vlastito mišljenje, onda nema nikakvog iznenađenja u činjenici da neke stvari kao što su „broj premeštanja Sunca i Meseca” i „periodi života životinja”, budu označeni kvadratnim i kubnim brojevima, ili kao „jednaki” i „dvostruki” brojevi. Ovo, dakako, ne opravdava razmatranje brojeva kao uzroka fenomenalitetu. Drugi deo, *Met.*1093a9-13, govori o tome kako različite stvari, samoglasnici, strune, vreme ispadanja zuba, oni koji su bili protiv Tebe, bivaju obuhvaćene istim brojem (brojem 7), te će shodno početnom razmatranju biti i ista stvar, što je, daka-

---

22 G.V.F. Hegel, *Istorija filozofije I*, BIGZ, Beograd 1975, str. 186. Nešto kasnije Hegel će pomenuti i Trias, u smislu da ono što je savršeno tj. ono što ima realitet jeste identitet, suprotnost i njihovo jedinstvo, kao broj uopšte. Drugačije rečeno svaka stvar kao početak jeste nešto prosto, kao sredina ona je predruogojačenje ili raznolikost, a kao kraj ona je vraćanje njene raznolikosti u jedinstvo ili duh. Zanimljivo je da Hegel kaže da do broja pet i može u brojevima biti neke misli, a da su počev od šest u pitanju prizvoljne odredbe (isto, str. 190). Bilo bi konstruktivnije da je umesto puke konstatacije Hegel ponudio objašnjenje zašto se smislenost pripisivanja i identifikovanja brojeva i svega drugog naglo prekida kod broja pet. Naravno, pravde radi, treba reći da ni danas nije lako utvrditi zašto su neka od određenja identifikovana baš sa konkretnim brojem, kao npr. kairos sa brojem 7, ili život sa brojem 6 itd.

23 Načno-tehnološki progres očigledno nije umanjio opsednutost ljudskog roda simbolikom vezanom za različite brojeve ili kombinacije brojeva. Uz pomoć različitih numeroloških opservacija nude se i dan-danas „korisne” sugestije za manje ili više važne životne odluke, uzimajući u obzir dijapazon od tzv. „srećnih” brojeva poput broja 7, do onih koji su „provereno” „nesrećni” a imaju veze sa hrišćanskim svetonazorom, kao što je broj 13 ili kombinacija 666.

24 Prev. T. Ladan. Aristotel, *Metafizika*, Liber, Zagreb 1988, str. 371, 1093a1-3.

ko, apsurdno tvrditi. S obzirom da je broj 4 izjednačen i sa tetraedrom i sa „pravdom”, striktno posmatrajući, ovaj Aristotelov argument deluje sasvim uverljivo i validno.

U petom poglavlju I knjige *Metafizike* on piše (*Met.*985b26-31):

<p><i>A budući su brojevi po naravi prvi među tima, činilo im se kako u njima mogu vidjeti mnoge nalike bićima i stvarima koje postaju, više negoli u ognju, zemlji i vodi (tako te im je ovo svojstvo brojeva pravednost, ono duša i um, drugo pak prigoda, i tako reći slično sa svima drugima),²⁵</i></p>	<p><i>ἐπεὶ δὲ τούτων οἱ ἀριθμοὶ φύσει πρῶτοι, ἐν δὲ τοῖς ἀριθμοῖς ἐδόκουν θεωρεῖν ὁμοιώματα πολλὰ τοῖς οὖσι καὶ γιγνομένοις, μᾶλλον ἢ ἐν πυρὶ καὶ γῆ καὶ ὕδατι, ὅτι τὸ μὲν τοιονδὶ τῶν ἀριθμῶν πάθος δικαιοσύνη, τὸ δὲ τοιονδὶ ψυχῆ καὶ νοῦς, ἕτερον δὲ καιρὸς καὶ τῶν ἄλλων ὡς εἰπεῖν ἕκαστον ὁμοίως.</i></p>
---	--

Kada Aristotel u *Met.*985b26 kaže da su brojevi „po prirodi prvi” (*φύσει πρῶτοι*), to znači da su oni najjednostavniji od matematičkih stvari. O ovoj temi Stagiranin govori nešto ranije u istoj knjizi (*Met.*982a19-982b7). Iz opširnog određenja mudrosti tj. prve filozofije, kasniji komentatori su, između ostalog, izveli zaključak da je mudrost najtačnija znanost jer radi sa „prvotninama” (*τὰ πρῶτα*). Naime, tačnija je ona znanost čiji je predmet manje složen tj. određen manjim brojem načela. Tako je i aritmetika, verovatno, jer ne proučava dimenzije jednostavnija a samim tim i tačnija od geometrije.

U *Met.*985b27-28 piše da se u brojevima mogu videti „mnoge sličnosti” (*ὁμοιώματα πολλὰ*) bićima i stvarima koje nastaju. O ovome Aristotel detaljnije izveštava u 6. poglavlju XIV knjige *Metafizike*, i Sekst Empirik u svom spisu (*Adv. Math.* VII, 94-109).

Stagiranin u *Met.*985b29 govori da je pitagorejcima nekakvo „svojstvo (kurziv naš, Ž.K.) brojeva” pravednost, neko drugo duša ili um, a neko pak *kairos*. U originalu je upotrebljena teško prevodiva grčka višeznačnica *πάθος* koju je Ladan preveo sa „svojstvo”. Kod nas se *πάθος* prevodi i kao „pojava”, „promena”, „mena”, a Ladan je na drugim mestima prevodi kao „trpnost”. Inače, *πάθος* još znači i „doživljaj”, „iskustvo”, „nevolja”, „zlo”, „duševno stanje”, „strast”, „događaj”, „osetljivost”, „mena glasova”... Bonic je prevodi sa „die Eigenschaft”, a Ros nekada sa „modification”, a nekada sa „affection”. Samo četvorostruko određenje *pathosa* nalazi se u Δ knjizi *Metafizike*, u paragrafu 1022b15-21. Ovde je najbolje zadržati prevod „svojstvo” jer, ako pogledamo npr. mesto iz *Met.* 1004b10-12 videćemo da su „neparnosti i parnosti, sumjernosti i jednakosti, suvišak i manjak” navedene kao *ἴδια πάθη* broja. Dakle, na osnovu ovoga možemo zaključiti da su pitagorejci identifikovali „pravdu” i druge pojmove sa određenim „svojstvom” broja kao što je neparnost ili kvadratnost.

Treba, makar i ukratko, nešto reći o samoj reči *δίκεη*,²⁶ i modalitetima njenog prenošenja na različite jezike. Na nemački jezik *dike* se najčešće prevodi kao

25 Prev. T. Ladan. Aristotel, *Metafizika*, Liber, Zagreb 1988, str. 16-17, 985b26-31.

26 Postoje i mnogobrojni oblici koji su srodni ovoj imenici ženskog roda (*ῆ*) u klasičnom grčkom jeziku, poput

„das Recht“, „die Gerechtigkeit“, „der Rechtsspruch“, „die Rechtspflege“, „die Rechtssache“, „der Rechtsstreit“, „die Klage“... Engleski jezik nudi sledeće prevode: „justice“, „right“, „order“, „law“, „judgments“, „a trial“, „lawfulness“, „fairness“, „equity“... Moderni jezici svoje prevode često temelje na nasleđu iz latinskog jezika tj. u konkretnom slučaju od reči *iustitia*. Na naš jezik *δίκη* se prevodi tako da se uzima u obzir najmanje pet mogućih grupa njenog značenja s obzirom na helenski predložak. Najpre to je ono njeno značenje koje mi prevodimo kao „običaj“, „navika“, „način“. U drugoj ravni *dike* ima značenje koje se danas najčešće usvaja: „pravo“, „pravda“, pa i „pravednost“, uz eventualno podsećanje da je personifikovana *Δίκη* u stvari „boginja pravde“. Treće njeno značenje je „pravna rasprava“, „presuda“, „pravosuđe“, „pravna odluka“. Četvrto značenje se odnosi na „pravni posao“, „parnicu“, „tužbu“. I konačno, peto značenje *δίκη* ima veze sa „kaznom“, „globom“, „zadovoljštinom“, a kasnije i sa „osvetom“. Zanimljivo je da se dodatno značenje, mimo ovih najčešće pominjanih, može se pronaći u poznatom Lidl, Skot, Džonsovom (H.G. Liddell, R. Scott, H.S. Jones) *Grčko-engleskom rečniku*,²⁷ i ono nam poručuje da *δίκη* jeste pitagorejsko ime za broj „tri“, kao i za broj „pet“.

U *Met.* 1078b21-23 razmatrajući koliko je ko od njegovih preteča dosegao do opštih odredbi, nakon pominjanja Sokrata i Demokrita, Aristotel navodi i pitagorejce:

Dok su se pitagorejci i prije bavili nekoli- οἱ δὲ Πυθαγόρειοι πρότερον περί τινων
kim stvarima, kojima su razloge svodili na ὀλίγων, ὧν τοὺς λόγους εἰς τοὺς ἀριθμοὺς
brojeve, kao što je 'zgodna prilika', ili pak ἀνήπτον, οἷον τί ἐστι καιρὸς ἢ τὸ δίκαιον ἢ
*'pravedno' ili 'brak',*²⁸ γάμος),

O Aristotelovim prigovorima na račun pokušaja davanja definicija od strane pitagorejaca još ćemo govoriti, a sada recimo da komentator Aleksandar prenosi (741.5) da je τὸ δίκαιον identifikovano sa „brojem koji deli broj 10 na polovinu“ tj. sa brojem 5 (721.13). No, na drugim mestima (38.12) on kaže da je „pravedno“ poistovećeno sa prvim kvadratom tj. ili sa brojem 4, ili sa brojem 9. U *Magna Moralia*, verovatno delu nekog ranog sledbenika Aristotela, ali koja u osnovi izražava Stagiraninova stanovišta navodi se sledeće (*MM*1182a11-14):

δικάζω, δικαίδικος, δικαϊκός, δικαιοδοσία, δικαιοκρισία, δικαιολόγος, δικαιολογία, δικαιοπόλις, δικαιοπραγέω, δίκαιος, δικαιοσύνη, δικαίω, δικαίωμα, δικαίωσις, δικανικός, δικασία, δικασκόποι, δικασμός, δικασπύλος, δικασταγωγός, δικαστήριον, δικαστής, δικαστικός, δικαστοφιλακέω, δικάστρια, δικαστής i dr.

27 H.G. Liddell, R. Scott, H.S. Jones, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1925, p.430.

28 Prev. T. Ladan. Aristotel, *Metafizika*, Liber, Zagreb 1988, str. 327, 1078b21-23. Napomenimo da je kairos identifikovan sa brojem 7, a brak sa brojem 5 (iako neki komentatori smatraju da je za brak to broj 3, pa i broj 10).

Prvi se dakle Pitagora latio toga da kaže šta je to vrlina, ali ne ispravno; svodeći naime vrline na brojeve, nije izgrađivao valjanu teoriju vrlina: nije naime pravednost broj pomnožen sam sobom.²⁹

πρῶτος μὲν οὖν ἐνεχείρησε Πυθαγόρας περὶ ἀρετῆς εἰπεῖν, οὐκ ὀρθῶς δέ· τὰς γὰρ ἀρετὰς εἰς τοὺς ἀριθμοὺς ἀνάγων οὐκ οἰκείαν τῶν ἀρετῶν τὴν θεωρίαν ἐποιεῖτο· οὐ γὰρ ἐστὶν ἡ δικαιοσύνη ἀριθμὸς ἰσάκεις ἴσος.

Hegel razmatrajući ovu odredbu kaže da se pravda, između ostalog, opisuje kao broj koji je na jednak način jednak sa samim sobom (ἰσάκεις ἴσος), dodajući da je to prosto jedan paran broj koji pomnožen samim sobom uvek ostaje paran. On, potom, zaključuje: „Pravda je, svakako, ono što ostaje jednako sa samim sobom, - to je jedna sasvim apstraktna odredba koja je podesna i za mnoge druge stvari; ali ova konkretnost nije iscrpena takvom apstraktnom odredbom.”³⁰

Ako se načas ponovo vratimo na *Metafiziku*, tačnije na mesto iz 8. poglavlja I knjige, paragraf 990a18-22 videćemo kako Aristotel kritikuje filozofe iz Italije:

I dalje, kako shvatiti da su svojstva brojeva i broj uzroci svih stvari koje bivaju i postaju na nebu (od iskona i sada), te da nema nikakva drugog broja osim onoga od kojega je sastavljen svijet?³¹

ἔτι δὲ πῶς δεῖ λαβεῖν αἴτια μὲν εἶναι τὰ τοῦ ἀριθμοῦ πάθη καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν κατὰ τὸν οὐρανὸν ὄντων καὶ γιγνομένων καὶ ἐξ ἀρχῆς καὶ νῦν, ἀριθμὸν δ' ἄλλον μηδένα εἶναι παρὰ τὸν ἀριθμὸν τοῦτον ἐξ οὗ συνέστηκεν ὁ κόσμος;

Pitanje koje je mučilo Aristotela glasi kako broj može biti uzrok onoga što postoji i što se događa u univerzumu, a u isto vreme biti ono od čega je materijalni kosmos konstituisan? Iz nastavka citiranog pasusa (*Met.*990a22-25), međutim, vidimo da su oni mislili da i mnenje, *kairos*, nepravednost i razdvajanje i mešanje pojedinačno *jesu* broj.³² Ovo je naravno, moguće protumačiti i kao jednu od Aristotelovih primedbi na račun pitagorejaca, u smislu da su oni pomešali svojstvo kao npr. „dvostruko” sa brojem kao što je 2 (*Met.*987a22). Mnenje (*δόξα*) je, konkretno, identifikovano sa brojem 3 (ili 2). Kada je nepravda (*ἀδικία*) u pitanju, mi ne znamo sa kojim brojem je ona mogla biti identifikovana. Razdvajanje (*κρίσις*) po Asklepiju (65.13) jeste broj

29 Prev. A.S. Kalenić. H. Dils, *Predsokratovci fragmenti II*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 399, B4. Nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmann 1985, s.452, B4. Neki autori (Gatri) smatraju da ovaj pasaż potvrđuje da su *σοφοί* koji se pominju kod Platona u stvari pitagorejci.

30 G.V.F. Hegel, *Istorija filozofije I*, BIGZ, Beograd 1975, str. 200.

31 Prev. T. Ladan. Aristotel, *Metafizika*, Liber, Zagreb 1988, str. 30, 990a18-22. Konstrukcija τὰ τοῦ ἀριθμοῦ πάθη iz *Met.*990a19 podseća nas na sličnu konstrukciju iz *Met.*985b29 τῶν ἀριθμῶν πάθος, što je i očekivano pošto se na oba mesta govori o „svojstvima brojeva”.

32 Hajdel kaže da je neobično da je Aristotel razmatrao ovakve identifikacije kao definicije. W.A. Heidel, „The Pythagoreans and Greek Mathematics”, p.359, u: D.J. Furley, R.E. Allen, *Studies in Presocratic Philosophy I*, New York, 1970.

6, jer je to prvi broj koji može biti podeljen na dva neparna broja, i konačno, mešanje (*μῆξις*) po Asklepiju jeste broj 12, pošto može biti podeljen na parne brojeve 6 i 6, a ovi na neparne brojeve 3 i 3. Teško je, ipak, poverovati da su pitagorejci uopšte pokušavali da neku stvar identifikuju sa odgovarajućim brojem, a da taj broj bude veći od 10, pošto se broj 10 „čini savršenim i obuhvaća cjelokupnu narav brojeva” (*Met.*986a9-10). Verovatnije je da je „mešavina” identifikovana sa brojem 5, koji je prva „mešavina” neparnog i parnog, s obzirom da jedinica tj. 1 nije smatrana za broj.

Ovi navodi sugerišu da se teškoće kod pitagorejaca donekle pojavljuju i zbog njihove nemogućnosti, ili odsustva potrebe, da jasno razgraniče sfere apstraktnog i konkretnog, a po Aristotelu njihov jezik nagoveštava da su dodelili isti broj za vazduh i mnenje (podsetimo, to je broj 3), bez jasnog deklarisanja da ovo dvoje egzistiraju na sasvim različitim ontološkim ravnima, pa čak i govore o „moralnim” kvalitetima kao da su situirani u prostoru.³³

Aleksandar iz Afrodisije (*in Met.*38.10) u svojim komentarima kaže da su pitagorejci pretpostavljali, definišući svojstvo pravde kao uzvraćanje ili jednakost, da je pravda prvi kvadrat.³⁴ Za ovaj broj, nastavlja Aleksandar, neki kažu da je 4, kao prvi broj koji je deljiv na jednake delove tj. dva, koji su takođe dvojke, te da takav broj 2 pomnožen sam sa sobom daje broj 4. Drugi pak kažu da je to broj 9, jer je u njemu sadržan kvadrat prvog neparnog broja 3, koji pomnožen sam sa sobom daje pomenuti broj 9. Ni ovo nije bilo sve, jer od nekih kasnijih autoriteta saznajemo da su osim brojeva 4 i 9, još i brojevi 8, 5 i 3 bili identifikovani sa pravdom.

U V knjizi *Nikomahove etike* 1132b21-23 Aristotel kaže sledeće:

*Nekima se čini kako je uzajamnost naprosto ono što je pravedno, kao što rekoše pitagorejci, jer su pravedno odredili naprosto kao uzvraćanje onoga što je tko učinio;*³⁵

Δοκεῖ δὲ τισὶ καὶ τὸ ἀντιπεπονθὸς εἶναι ἀπλῶς δίκαιον, ὥσπερ οἱ Πυθαγόρειοι ἔφασαν· ὠρίζοντο γὰρ ἀπλῶς τὸ δίκαιον τὸ ἀντιπεπονθὸς ἄλλω.

33 Grčki mislioci su veoma oprezno usvajali činjenicu da nešto može egzistirati bez njegove prostorne rasprostrtnosti. Još su i stoici smatrali da je pravda, na primer, nešto protežno. Brojevi su, kaže Hegel, u stvari savršene odredbe prostora. Jer, pošto se tačka ponaša kao Monas, onda linija izražava Dyas, a razlog je što se i jedna i druga shvataju pomoću prelaza. Linija je, kako razjašnjava Hegel, čista veza dveju tačaka i nema nikakve širine. Površina, pak, postaje iz trojstva, dok čvrsta figura tj. telo pripada četvorstvu i u nju su postavljene tri dimenzije. Nešto kasnije Hegel konstatuje da kod pitagorejaca univerzum ima spekulativnu prostu formu, u smislu, da je predstavljen kao sistem odnosa među brojevima, ali mu smeta činjenica da time ono što je fizičko (voda, zemlja) još uvek nije određeno. G.V.F. Hegel, *Istorija filozofije I*, BIGZ, Beograd 1975, str. 191-192.

34 Slično tvrdi i Stejs, koji kaže da je za pitagorejce pravda broj koji uzvraća jednako za jednako, ili kolokvijalnije rečeno „milo za drago”. Stoga je njegov zaključak da to mora biti ili broj 4, ili broj 9. W.T. Stace, *A Critical History of Greek Philosophy*, London 1950, p. 37.

35 Prev. T. Ladan. Aristotel, *Nikomahova etika*, Hrv. sveuč. nakl., Zagreb 1992, str. 98, 1132b21-23. Hegel oštro komentariše pokušaj pitagorejaca da „fizičko i etičko određuju brojevima”, jer se to, po njemu, pretvara u „neodređene i neukusne veze kojima nedostaje pojam”. On kaže da *jus talionis* jeste prirodan pojam u osećanju i da je oduvek smatran za osnovu kazni. No, „teškoća je kako ostvariti jednakost odmazde, jer specifična jednakost je često nemoguća, često apsurdna”. G.V.F. Hegel, *Pravni i politički spisi*, Nolit, Beograd

Ako je verovati ovoj Stagiraninovoj beleški pitagorejci su pravdu odredili kao τὸ ἀντιπεπονθὸς ἄλλω, što implicira da su je oni tretirali kao kvadrat, tj. broj u kome svaki od dva činioća postupa sa onim drugim onako kako taj drugi postupa sa njim. Aristotel kaže da oni definišu površno, jer odredba o „reciprocitetu” ne odgovara na pitanje o prirodi pravde. Drugi prigovor je da su se oni pitali koja je prva stvar kojoj se može pripisati ἀντιπεπονθὸς, i pošto su smatrali da su brojevi najjednostavniji, najinteligibilniji u kosmosu, odgovor je bio da su to oni. Prvi broj koji je ἀντιπεπονθὸς tj. prvi produkt dva faktora koji postupaju jedan prema drugom na isti način je 4, stoga oni kažu da je 4 ἀντιπεπονθὸς. Rezonovanje je sledeće: zbog toga što je 4 prvi ἀντιπεπονθὸς zaključuje se da on jeste ἀντιπεπονθὸς. Tako da bi smo mogli sledeći Aristotelov misaoni tok zaključiti da pitagorejci dvostruko greše, naime greše u tvrdnji da je ἀντιπεπονθὸς pravda, i greše kada kažu da je broj 4 ἀντιπεπονθὸς.³⁶

Veoma zanimljivo je napomenuti koliki je uticaj ovakvih numeričkih opservacija pitagorejaca na uvide potonjih mislilaca. U raspravi koja se vodi u Platonovom spisu *Gorgija* (507e-508a), Sokrat brani uzor pravde kao umerenosti koju treba negovati ako se želi biti srećan, nasuprot Kaliklovog zalaganja za moć i lično zadovoljstvo, i kaže:

*Mudri ljudi, moj Kalikle, tvrde da su pri-
jateljstva, poštovanje reda, zatim umere-
nost i pravednost one snage koje povezuju
nebo i zemlju, bogove i ljude, te zato vasi-
onu oko nas nazivaju kosmosom, što znači
red, a ne razuzdanost i nered, moj drago-
viću. A ti, kao što vidim, ne pridaješ nika-
kve važnosti svemu tome, i pored toga što si
filozof, i zato ti je ostalo nepoznato da ge-
ometrijska jednakost ima veliku moć među
bogovima i među ljudima. Ti misliš da je
najvažnije to da se ima više, jer zanema-
ruješ geometriju.³⁷*

Φασι δ' οἱ σοφοί, ὦ Καλλίκλεις, καὶ οὐρανὸν
καὶ γῆν καὶ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους τὴν
κοινωνίαν συνέχειν καὶ φιλίαν καὶ κοσμιότητα
καὶ σωφροσύνην καὶ δικαιοσύνην, καὶ τὸ
ἅλον τοῦτο διὰ ταῦτα κόσμον καλοῦσιν, ὃ
ἔταίρε, οὐκ ἀκοσμίαν οὐδὲ ἀκολασίαν. Σὺ
δὲ μοι δοκεῖς οὐ προσέχειν τὸν νοῦν τούτοις,
καὶ ταῦτα σοφὸς ὢν, ἀλλὰ λεληθέν σε ὅτι
ἡ ἰσότης ἢ γεωμετρικὴ καὶ ἐν θεοῖς καὶ ἐν
ἀνθρώποις μέγα δύναται· σὺ δὲ πλεονεξίαν
οἶε δεῖν ἀσκειν· γεωμετρίας γὰρ ἀμελεῖς.

1981, str. 246, uz par. 55. Slično Hegel piše i u Osnovnim crtama filozofije prava, str. 178-9, par. 101. Njegova završna ocena je da pitagorejska filozofija još uvek nema odgovarajuće spekulativne forme izraza za pojam. Brojevi prosto nisu čist pojam, već pojam u obliku predstave ili opažaja, dakle, neka mešavina predstave i pojma. Uopšte Hegel se, znatno radikalnije od Kanta, suprotstavlja mogućnosti da matematika i njen metod mogu biti uzor spram kojeg će se oblikovati filozofska metoda. Osnovni prigovor o neadekvatnosti i nedostatnosti matematičke metode Hegel bazira na tome što matematika nema načina da dokuči ono zbiljsko, ono što sebe postulira i što bitiše u sopstvenom pojmu, jer joj je odnos spram toga spoljašnji i bezpojmovan. Marijas (J. Mariás) kaže da je Hegelova struktura filozofije sistematska, striktna i potpuna, i da je ona u kontrastu sa onim što bi se moglo nazvati linearnom strukturom matematike. J. Mariás, *History of Philosophy*, New York 1967, p. 326.

³⁶ Napomenimo da grčko τὸ ἀντιπεπονθὸς („naplata”, „odšteta”, „reciprocitet”, „uzajamnost”, „obostranost”, „međusobnost”) je bilo u upotrebi i kao matematički termin u smislu „recipročne vrednosti”, kao npr. kod Euklida (VI, def.2 i probl.14).

³⁷ Prev. A. Vilhar. Platon, Protagora. *Gorgija*, Kultura, Beograd 1968, str. 166, 507e-508a. Original *Gorgije*

„Mudri ljudi” (*οἱ σοφοί*) sa početka ovoga navoda verovatno su pitagorejci i Empedokle. Kada Sokrat kaže da ti ljudi celinu svega nazivaju kosmosom, a „što znači red”, on je samo izrazio jedno od mogućih značenja grčke imenice muškog roda *κόσμος*. Ona, osim „uređenje”, „raspored”, „pravilnost”, „red”, znači i „nakit”, „skupoceno posuđe”, „odelo”. Ovdje se moguće ima u vidu da se za Pitagoru tradicionalno tvrdilo da je on bio prvi koji je upotrebio ime *kosmos* za svet, u znak priznanja za red koji on manifestuje (Aët. II, I, I). Naš prevodilac je grčko *σοφός* iz nastavka obraćanja Sokrata Kaliklu preneo sa „i pored toga što si *filozof*” (kurziv naš, Ž.K.), iako je jasno da *σοφός* ne znači „filozof” u datom kontekstu, i da se aludira na „mudre ljude” sa početka teksta. Treba razjasniti i smisao grčke reči *πλεονεξία* koja je ovde prevedena kao da je Kaliklu „najvažnije da se ima više”. U stvari, *πλεονεξία* označava svaku vrstu „prednosti”, „dobitka”, ali ima i još negativniji predznak s obzirom da može značiti i „požudu”, „koristoljublje”, „lakomost”, „sebičnost”, „samoživost”, i to je ono što je Sokratu smetalo.

Iz ovog dijaloga možemo uočiti da matematičke i polumatematičke ilustracije, premda ne toliko kompleksne kao u *Menonu*, takođe, nagoveštavaju pitagorejske elemente kao uzor. U *Gorg.* 465b Sokrat kaže da će zbog sažetosti govoriti „jezikom matematičara”, i odmah potom nastavlja da govori o dvostrukoj proporciji tipa $a:b::c:d$ i $e:f::g:h$. Još izrazitiji primer uticaja pitagorejstva iznosi se u *Gorg.* 503e-504a, gde se kaže da je cilj slikara, građevinara, brodograditelja da strogo određeno (*taxis*) raspolažu pojedinim elementima pri svome radu, podešavajući ih tako da se slože jedni sa drugima dok sve ne bude sjedinjeno u lepu i harmoničnu celinu (*kosmos*). Slično i lekari i učitelji gimnastike telo dovode u red i odgovarajuću skladnost. Kaliklova sklonost ka *pleoneksiji* proizilazi iz njegovog zanemarivanja geometrije i činjenice da mu je ostalo nepoznato koliku moć „geometrijska jednakost” ima među bogovima i ljudima. Ovo naglašavanje važnosti *kosmosa* koje je usko povezano sa kosmičkom važnošću matematičkih zakona, nesumnjivo je pitagorejskog porekla.³⁸ Preporučivanje „geometrijske jednakosti”, pak, predstavlja uporište za potonje izlaganje Platonovih praktičko-političkih ideja. „Geometrijska jednakost” tiče se odnosa koji se uspostavljaju uz pomoć jednakosti *omera, udela*, (koja je antitiranski nastrojena, ali sa aristokratskom pozadinom) dok se „aritmetička jednakost” bazira na jednakosti *mere, težine i količine* (što joj daje demokratski predznak). Sve ovo Platon naglašava jer obe jednakosti, a osobito geometrijska, imaju nesumnjivu važnost prilikom utemeljenja država i izražavaju njen centralni princip i osnov državnosti – pravednost. No, mi ćemo se na ovom mestu slediti Aristotelovu preporuku da je „nužno negde stati” (*Met.* 1070a4), prevashodno zato što se sa Platonovim opservacijama o različitim modalitetima jednakosti otvara nova tema i što time zalazimo u područje koje prevazilazi okvire ovoga rada.

preuzet je iz: Platon, DES SOKRATES APOLOGIE. KRITON. EUTHYDEMOS. MENEXENOS. GORGIAS. MENON, Werke: in 8 Bd.; griech. u. dt., zweiter band, Hrsg. von G. Eigler, Darmstadt 1988, s. 450, 507e-508a. Koplston kaže da je Platon pretrpeo snažan uticaj matematičkih spekulacija pitagorejaca, iako nije siguran koliki je tačno obim toga dugovanja. F. Koplston, Istorija filozofije Grčka i Rim, BIGZ, Beograd 1991, str. 71.

38 Morison (J.S. Morrison) kaže da je pitagorejsko otkriće u stvari otkriće dike, i da ono ima veze sa zajednicom koja je uređena na principima za koje je potrebno priznanje kao da su deo prirodnog reda. J.S. Morrison, „Pythagoras of Samos”, p. 156, u: The Classical Quarterly, Vol. 6, No. 3/4 (Jul.-Oct., 1956).

ŽELJKO KALUĐEROVIĆ
Faculty of Philosophy, Novi Sad
PYTHAGOREAN RECEPTION
OF THE SUBSTANCE OF JUSTICE

Summary: In this paper the author at first describes basic parameters of Pythagorean doctrine, expressed primarily with Aristotle, more precisely the part of which states that “things are numbers”, or that they “imitate” or “represent” numbers, even that Italian thinkers “supposed the elements of numbers to be the elements of all things, and the whole heaven to be a musical scale and a number”. Bearing in mind the fact that according to Pythagoreans the number is the substance of all things the segment of diverse Pythagorean learning of numbers in regard to their view of justice is particularly being considered. Two definitions of justice are in the focus of the author’s investigation: in the first place the one which was negatively formulated from *Magna Moralia* (1182a11-14), which states that justice is *not* a square number. Then the segment of *Nicomachean Ethics* (1132b21-23) is quoted according to which the justice is some sort of reciprocity i.e. they defined justice simply as requital to another. The numerical expression of such definitions later became the subject of confrontation for the commentators, however the analysis has shown that the justice was expressed with at least five numbers. Most frequently the numbers were 4 and 9, but in the literature the numbers 8, 5, and 3 are also being mentioned. The paper, eventually, lists the deficiencies of such identifications, particularly in reference to Hegel’s objections to such determination and emphasizing that, in his opinion, mathematics can not grasp the reality which postulates itself and which exists in its own concept since its relation to the reality is external and nonconceptual.

Key words: Pythagoreans, mathematics, number, substance, imitation, element, *kosmos*, *harmonia*, justice, reciprocity, four, nine, Aristotle, Hegel.